

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

Гріненко А.Ю.кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Чернігівського державного технічного університету**СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГРОЗ
ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ
В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ**

В умовах трансформації економіки України системне забезпечення економічної безпеки є одним із пріоритетних напрямів у дослідженні економічних відносин. Системний підхід ґрунтується на основі принципів теорії системи, яка широко використовується в науковій літературі. У статті досліджений процес функціонування системи в умовах мінімізації ризиків, аналізу та оцінки загроз економічній безпеці національної економіки. Обґрунтовано підхід до вибору системи індикаторів економічної безпеки. Для кожного індикатора обґрунтовані і запропоновані відповідні порогові значення. У статті сформована система показників, яка дає змогу визначити основний напрям розвитку процесів відтворення, за якого мінімізується можливість виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз.

Ключові слова: методологія, економічна безпека, функціональні складники економічної безпеки, трансформація економіки, порогові значення, загрози, інститути, абсорбція капіталу.

В условиях трансформации экономики Украины системное обеспечение экономической безопасности является одним из приоритетных направлений в исследовании экономических отношений. Системный подход основывается на принципах теории системы, которая широко используется в научной литературе. В статье исследован процесс функционирования системы в условиях минимизации рисков, анализа и оценки угроз экономической безопасности национальной экономики. Обоснован подход к выбору системы индикаторов экономической безопасности. Для каждого индикатора обоснованы и предложены соответствующие пороговые значения. В статье сформирована система показателей, которая позволяет определить основное направление развития процессов воспроизводства, при котором минимизируется возникновение внутренних и внешних угроз.

Ключевые слова: методология, экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности, функциональные составляющие экономической безопасности, трансформация экономики, пороговые значения, угрозы, институты, абсорбция капитала.

Постановка проблеми Особливо важливе значення для дослідження методології оцінки загроз економічній безпеці має певне відображення теоретичних знань з економіки на відповідних процесах. Саме тут методологія та системний підхід виступають як філософія економічної науки. В умовах сучасних економічних трансформацій без урахування логіки відповідних перетворень, побудови системи дослідження, а часто і побудови моделі не можна зрозуміти їх суть, а тим паче вивести їх на вірну траєкторію.

Світовий досвід державного регулювання економіки засвідчив не необхідність послідовного використання сукупності комплексних індикаторів для визначення порогових значень економічної безпеки, а формування системного підходу до напрацювання як самих індикаторів, так і відповідних їм гранично допустимих значень (порогів). При цьому одним із голо-

вних завдань оцінки ситуації в державі має бути перелік соціально-економічних показників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність створення і розвитку ефективної системи економічної безпеки в аспекті забезпечення національної безпеки країни визначає важливість аналізу провідних показників національного розвитку оцінки і виявлення відмінності у показниках рівня економічної безпеки як окремо взятих країн, так і територій та регіонів. Такий системний підхід дасть змогу виявити основні напрями національної політики в аспекті забезпечення економічної безпеки.

Проблема системного підходу до визначення економічної безпеки відображена у працях науковців різних країн світу, таких як Л. Абалкін, У. Альбрехт, Е. Бухвальд, А. Вестінг, Дж. Гелбрейт, С. Глазьев, В. Загашвілі, В. Кейбл, К. Мердюк, Л. Олві, В. Сенчагов, С. Турвін.

Серед українських дослідників теорії системної методології загалом та економічної безпеки зокрема насамперед слід назвати С. Архіреєва, В. Гейця, А. Гриценка, В. Костюка, В. Лагутіна, І. Лазня, О. Маліновського, В. Рибалкіна, А. Стогнія, А. Уйомова, А. Чухно, О. Шастітко та ін.

Системна методологія являє собою упорядковану основу для координації складними сферами взаємозалежної діяльності, що дає змогу розкривати й аналізувати складові компоненти системи, послідовно поєднуючи їх між собою.

Так, відомий учений В.І. Вернадський писав, що «наука є прояв окремих вільних людських особистостей, створення їх вільної, свідомої волі» [1].

Зокрема, Л. Абалкін, опираючись на системну методологію визначає економічну безпеку як «сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення» [2, с. 7].

Група авторів (Г. Гутман, Ю. Лапигін і А. Прилепський), що досліджувала методології економічної безпеки, зазначає, що безпека – це певний стан економіки, що не може бути «сукупністю умов і факторів». Академік В. Сенчагов стверджував, що безпека, виходячи з принципу системності, «це не лише захищеність національних інтересів, але й готовність і здатність інститутів влади створювати механізм реалізації і захисту національних інтересів розвитку національної економіки, підтримка соціально-економічної стабільності в суспільстві» [3, с. 84].

Мета статті – дослідження та розвиток методології системного забезпечення і обґрунтування, напрацювання практичних рекомендацій щодо формування економічних механізмів забезпечення економічної безпеки національної економіки. У процесі дослідження провести обґрунтування критеріїв і порогових значень показників економічної безпеки, оцінки рівня загроз безпеці економіки в сучасних умовах і підготовка пропозицій для їх зменшення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ринкових умовах господарювання економічна безпека займає головне місце серед інших складників національної безпеки, оскільки охоплює весь комплекс заходів, спрямованих на запобігання й усунення ризиків і загроз. Для своєчасного запобігання кризових явищ в економіці необхідно володіти системними знаннями щодо оцінки рівня економічної безпеки, стану її загроз і механізмів подолання їх негативних проявів на різних етапах економічного розвитку країни.

Економічна безпека – категорія історична, вона змінювалася на різних етапах розвитку

економіки, наповнювалася новим змістом. Один зміст був властивий тому часу, коли в системному господарському інструментарії переважало, наприклад, централізоване планування, інший – епоха ринкового лібералізму, коли потреба в захисних механізмах різко збільшилася, розширила перелік умов, необхідних для безпечного розвитку.

Для побудови логічної конструкції та формування засад національної безпеки на сучасному етапі в області методології економічних досліджень варто йти шляхом системного аналізу. На цьому шляху все більшого значення набувають принципи методологічного індивідуалізму як філософської конструкції. Він, зокрема, передбачає внесення суттєвих уточнень у розуміння логіки економічної еволюції, без осмислення якої будь-які визначення сучасних економічних явищ і процесів, в тому числі і суті економічних загроз, позбавлені перспективи.

Варто зазначити, що в умовах сьогоdnішніх наукових дискусій істина вже не може бути загальною й універсальною, а отже, в цих умовах руйнується і наявна методологія простих систем. Саме тому зростають можливості методології складних нерівноважних систем, таких як галактична, космічна, природнича, суспільна, економічна.

Для методології оцінки економічних загроз важливим є визначення зовнішнього середовища економічних процесів, тих процесів і явищ, що знаходяться за їх межами. У системі методологічних знань відповідна система аналітичного матеріалу несе на собі основні навантаження. Реалізація методологічних засад дослідження відбувається через певний інструментарій, зокрема, через систему методів дослідження.

З вищевикладеного випливає, що фундаментом вивчення безпеки є методологічний складник, тобто методологічна основа оперування національною безпекою та розроблення нового методологічного інструментарію.

Методологія є ключовим напрямом теоретичної розробки будь-якого явища або будь-якої предметної області. Вона дає обґрунтування вибору напряму отримання знань. Окрім цього, методологія дає змогу дослідникові сформулювати структуру наукової теорії, вивчити закономірності її виникнення і функціонування, визначити понятійний апарат та пізнавальні можливості.

Важливим моментом для методологічного аналізу проблем безпеки є типологізація методологічної практики, як види і різновиди якої методологи виокремлюють такі напрями, як пошук нових світоглядних філософських основ науки; пошук нових постановок і вирішень про-

блем реальності, що вивчаються в цій науці; визначення проблеми онтологічного статусу теоретичного об'єкта; встановлення методологічного проекту цієї науки, нових визначень предмета науки та її місця в системі наук; включення об'єктів дослідження нового типу; постановка нових завдань; розроблення нових методів тощо [5].

Усі ці напрями методологічної діяльності є основою для формування методології дослідження проблем національної безпеки і її видів, вони дають уявлення про непрості проблеми, які виникають під час дослідженні таких поки ще недостатньо вивчених проблем, як безпека.

Необхідність системного підходу до розгляду усіх проблем національної безпеки передбачена Законом України «Про основи національної безпеки України». Положення цього Закону приймаються багатьма ученими, що займаються різними проблемами безпеки як методологічною основою теоретичної і практичної діяльності в усіх сферах національної безпеки.

Згідно з вищезгаданим Законом безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Безпека завжди відносна і має динамічний характер. На кожному конкретному відрізку часу стан захищеності може мати різний рівень, який визначається гостротою внутрішніх і зовнішніх загроз і характером реагування на них.

Згідно з методологічними принципами Закону основне поняття «національна безпека» трактується як «захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стійкий прогресивний розвиток країни» [4].

Україна переживає складний і драматичний етап свого розвитку. Ситуація в Україні така, що багато параметрів розвитку суспільства й економіки знаходяться у закритичній області. Для аналізу ситуації в Україні варто виокремити декілька ключових показників, що безпосередньо впливають на життя і безпеку людини, які можна порівняти з критичним рівнем, катастрофічним у світовій практиці. Необхідно врахувати, що в нинішньому кризовому стані України визначені ключові змінні, що швидко міняються з часом. Тому природні військові конфлікти, техногенні катастрофи виявляються тісніше пов'язаними з соціогенними й економічними лихами, аніж за стабільного, регулярного розвитку. Звідси і неефективність багатьох традиційних методів, що існують у світовій практиці для оцінки рівня національної безпеки. Усі ці особливості сучасного етапу розвитку України

зумовили те, що найбільш масштабні дослідження розгорнулися відносно розроблення кількісних методів і методів математичного моделювання, зокрема в управлінні ризиком у надзвичайних ситуаціях.

Для того щоб застосовувати методіку оцінювання рівня захищеності життєво важливих інтересів від загроз для оцінки рівня якогонебудь виду безпеки, необхідно виробити параметри життєво важливих інтересів об'єктів безпеки, налагодити збір інформації за цими параметрами в кожному регіоні України й освоїти технології розрахунку рівня ризиків економічної безпеки. Критерії, параметри життєво важливих інтересів об'єктів безпеки або їх станів при цьому мають бути об'єктивними, щоб унеможливити вплив суб'єктивних особливостей людини; загальними, щоб забезпечити їх універсальний характер незалежно від виду систем; однозначними, щоб виключити розмаїття тлумачень; вимірюваними, щоб критерій ґрунтувався на чіткій числовій величині або індексі. Під час розроблення показників та їх збору необхідно враховувати, що характерною особливістю об'єктів національної безпеки є їх швидка зміна і розвиток. Розроблення і збір показників ускладнюється і тим, що показники будуть за своїм характером якісно новими. На жаль, офіційна статистика в цьому мало чим може допомогти, оскільки навряд чи хто зможе знайти в наявних формах звітності якийсь єдиний задум і загальну цільову функцію. Крім того, дуже складно визначити ознаки (якісні характеристики), що роблять вплив на об'єкти національної безпеки.

Методика оцінки рівня загроз національним економічним інтересам є замкнутою логічною конструкцією, що забезпечує за допомогою простих правил аналіз складних проблем. Застосовуючи метод оцінки рівня загроз національним економічним інтересам країни можливо кількісно визначити роль і значущість окремих загроз національної економічної безпеки в загальній системі загроз економічної безпеки, пріоритетність основних інтересів економічної безпеки, дасть можливість кількісно простежити ранжування за пріоритетами загроз економічної безпеки для інтересів економічної безпеки. Характер впливу основних загроз на економічні інтереси в різних країнах і навіть регіонах окремих країн неоднорідний. Вирішення завдання оцінки рівня загроз економічній безпеці складається з трьох етапів: 1) визначення значущості окремих економічних інтересів в загальній системі інтересів; 2) оцінки впливу основних загроз економічній безпеці для кожного економічного інтересу; 3) оцінка рівня загроз економічній безпеці.

Методологічно оцінку рівня необхідної економічної безпеки можна здійснити за допомогою зіставлення порогових або нормативних значень показників із фактичними. Величина відхилення від граничних значень показує рівень небезпеки внаслідок появи руйнівних або безповоротних процесів в економіці або, навпаки, його відсутність, зважаючи на реалізацію національної стратегії стійкого розвитку країни. У 2004 році в Україні було прийнято дванадцять показників, що відображають проблеми стійкого розвитку країни, і ще дванадцять – що характеризують стан соціально-економічної й екологічної безпеки порівняно з пороговими значеннями, застосовуваними країнами СНД.

Стан і рівень економічної безпеки та загрози економічній безпеці, на нашу думку, можуть бути визначені, з одного боку, як значне відхилення економіки від стану рівноваги, за якого повернення до стабільного розвитку можливе за умови сильного державного впливу (правового, економічного, адміністративного), з іншого – як якийсь збиток, інтегральний показник якого виражатиметься ступенем зниження економічного потенціалу країни протягом певного проміжку часу.

Під чинниками загроз економічній безпеці розуміють сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які перешкоджають реалізації національних економічних інтересів або створюють негативні умови забезпечення достатнього рівня виробничого, соціального існування і прогресивного розвитку країни. Загрози є різними, незалежно від того, виникають вони в результаті чийогось злого наміру, егоїстичної поведінки чи невірних рішень або склалися стихійно під час функціонування економічних інститутів чи з вини чинників, що не підконтрольні людині (природних катастроф, погодних умов тощо) (рис. 1).

Проте варто зробити уточнення, щоб визначити генезис загроз, а згодом – і механізм захисту від них. Економіка країни і загрози їй – це не розрізнені явища, не пов'язані між собою за своєю природою. Загрози – це частина економіки, вони народжуються в ній і залежать від неї рівно настільки, наскільки сама економіка схильна до дії цих загроз або навіть генерує їх.

Спочатку розглянемо такі агреговані групи економічних загроз, як внутрішні і зовнішні загрози. Зокрема, окреслимо, що до зовнішніх належать насамперед геополітичні і зовнішньоекономічні чинники, а також глобальні екологічні процеси.

Так склалося, що історично проблеми безпеки розглядалися переважно у зв'язку із зовнішньою загрозою, особливо військовою, в якій виділялися власне військові загрози, загрози військово-економічному потенціалу країни, загрози в інформаційній сфері. У сучасному світі відкривається новий етап воєн – економічні, збиток від яких може істотно перевищити наслідки військових конфліктів. Супротивника досить «задушити» економічними методами, і країна буде вражена загальною. Яскравим прикладом таких воєн сьогодні є «сітьові війни», які реалізуються на всіх континентах у вигляді так званих «кольорових революцій», в тому числі на пострадянському просторі після розпаду СРСР [58]. В останні роки вони здобули нові прояви у вигляді повалення арабських режимів, що трималися на релігійній моралі (рис. 1).

Економічна безпека являє собою складну систему, сформовану на основі національних інтересів у цій сфері. Необхідність забезпечення економічної безпеки істотно зростає в умовах кризової фази розвитку. Неминучі економічні і соціальні втрати цієї фази багато в чому деформують фактори і критерії безпеки і водночас додатково обтяжують всі механізми підтримки

Таблиця 1

Показники, що характеризують ризик економічної безпеки, та їх граничні значення

№ п/п	Показники ризику	Нижній поріг ($x_{i\min}$)	Верхній поріг ($x_{i\max}$)
1	Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середньосвітового значення, %	100	250
2	Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	100	107
3	Рівень безробіття (за методикою МОП), %	3	10
4	Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	7	40
5	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-3	3
6	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	5	25
7	Коефіцієнт покриття імпорту експортом (відношення між обсягом експорту й імпорту), разів	0,5	2
8	Питома вага видатків державного бюджету на науку у ВВП, %	1	5

Джерело: за даними Держкомстату [6]

Рис. 1. Класифікація загроз за сферами впливу

стабільності в суспільстві, звужують його можливості розробляти і реалізовувати програми економічної компенсації і стабілізації.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження категорії «національна економічна безпека», на нашу думку, дає змогу виокремити її деякі важливі особливості: поняття національної економічної безпеки має конкретно-історичний зміст. У цій статті досліджено економічну безпеку в трансформаційному суспільстві; стан національної економічної безпеки описується зворотними величинами, тобто тими або іншими небезпеками, загрозливими, економічними, соціальними й іншими індикаторами; значення і гострота проблем національної економічної безпеки зростають на зламі напрямів розвитку країн, окремих регіонів і світової спільноти загалом. Саме цим пояснюється той факт, що проблеми

економічної безпеки в країнах із трансформаційною економікою в останні роки стали провідними; зовнішні загрози територіальній цілісності і суверенітету країни наростають на тлі посилення внутрішніх суперечностей та економічної слабкості держави, зовнішніх, у тому числі військових загроз.

Подальше дослідження теоретичних проблем економічної безпеки привело до появи позиції, згідно якої економічна безпека розглядається як цілісна система, що складається з елементів, включених у державні і регіональні програми (виробничо-технологічна безпека, фінансова, інфляційна, валютна, митна безпека). Дослідження показують, що існує багато теоретичних проблем під час дослідження категорії економічної безпеки, а це дає змогу дійти висновку про недостатню міру концептуального розроблення категорії економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Вернадский В.И. Собрание сочинений : в 24 т. / Под ред. Э.М. Галимова. – М. : Наука, 2013.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
3. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. – М. : ЗАО «Финстатинформ», 2002. – Книга четвертая. – ИЭ РАН. Праці з історії науки в Росії // В.І. Вернадський. М. : Наука, 1988. – С. 334.
4. Про основи національної безпеки України: Закон України станом на 20 лип. 2010 р. [Електронний ресурс] / Україна. Верховна Рада. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. – Заголовок з титул. екрану.
5. Шарапов О.Д., Дербенцев В.Д., Семьонов Д.С. Системний аналіз: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисциплін. – К. : КНЕУ, 2003. – 154 с.
6. Показники ризиків економічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.org/uk/work/dsearch/dsearch.html. – Заголовок з титул. екрану.

Hrinenko A.Yu.

THREATS TO UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY IN THE TRANSFORMATION PERIOD

In the transformation conditions of the Ukrainian economy, the systemic economic security is one of the priority areas in the study of economic relations. The system approach is based on the principles of system theory, which is widely used in scientific literature.

The need to ensure economic security and stable development of the national economy is growing at the present stage of development. The article deals with the problems of economic security threats in the transitional state of the economy. Theoretical and practical methodology for studying the economic security of the transforming economy is defined: threats and ways of their neutralizing are identified.

The concept of economic security, both from the theoretical and practical point of view, is considered in the article through the stages of formation and functioning of this concept. The theoretical and methodological substantiation of economic security of the national economy is determined. The main components of economic stability for the economic mechanism are revealed.

The system functioning in the context of minimizing the risks, analysing and assessing the economic security in the national economy is the subject of the article. The system of indicators for the economic security is justified. The relevant thresholds are justified and proposed for each indicator. The article forms the system of indicators to define the basic direction for the development of reproduction processes when the threats are minimized.

A comparative analysis of the existing approaches for Ukrainian and foreign researchers is carried out, various aspects are analysed to determine the essence of economic security in this article. The methods of selection, justification, and use of indicators for the economic security and methods of monitoring the threats to economic security are used.

On the basis of a comprehensive study of the mechanism of economic security, the evolution and the peculiarity of its application to different activity spheres are considered. A methodological evaluation of a functioning system for the national economy is formed. Directions of activity for sustainable development and functioning of the national economy are determined. Key trends of economic safety development for the national economy in Ukraine are presented.

In assessing the economic security, it is advisable to carry out a comprehensive system analysis that determines the economic security of a particular direction for socio-economic development and economic security in general. This will allow take into account the real internal and external threats to economic security in various areas, develop and implement measures to forestall these threats or mitigate the negative impact if they occur.

Key words: methodology, economic security, threats to economic security, functional components of economic security, economic transformation, threshold values, threats, institutions, capital absorption.